

ETNOSZ ÉS DÉMOSZ

Csoóri Sándor: *Nappali hold*
Püski, 1991. 370 oldal, 260 Ft

Márai Sándor egy ízben egyetértőleg említi Hendrik van Loon számár tételét, s azzal igazolja, hogy miért is urbánus. „...mindig mindent a városi emberek adtak az emberiségnek... Nem a pásztorok, nem, s nem is a gulyások. Az emberiség történelének nagy mondatait nem a legelőkön gondolták és mondták ki, hanem a fórumon.” Csoóri idézi ezt az eszmetuttatást, majd így kommentálja: „*Igy van, persze hogy így. Fafejű bolond, nyávogó macskajancsi, aki mást mond. Ha ez az urbánusság katekizmusa, én is urbánus vagyok, tetőtől talpig.*” Fenntartás nélküli egyetértésről tanúskodnak e szavak. S aztán mégis „öblös horpadást” észlel ezen az igazságon. Hiszen „... – például – a nyelv, az anyanyelv s minden vele összecsengő érzület, dac, sejtelen, szilajság nem a fórumokon született, és nem is feltétlenül ott csiszolódott tovább. Valami a gulyások és a fekete bojtárok tapasztalata és fájdalom is alakított rajta... Mert a nyelv szavaiban nem a semmi szállong, nem a puszta jelentés, hanem, mint a génekben, meghatározó tulajdonságok öröklődnek apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre, s az lehetetlen, hogy a mindenkor fórumok szereplőiben ne visszhangoznának a fórumtól távol élők panaszai vagy gondjai. Vallomásával Márai úgy söpri félre a keresztélnnyé válásunk előtti magyar mitológiát, mondakincset, a később kifejlődött népmesei és népballadai kultúránkat, a népzeneit, mintha sohase hallott volna Bartókról, Kodályról... Ha nem így volna, mitől formálódhatott volna ki a mi fölismerhető külön világunk: stílusunk, képzeletünk, gesztusvilágunk? Mitől a táncaink stílusa és szívdobogása? Mindaz, ami eredetét tekintve más, mint a németeké vagy a szerbeké. Az a gyanúm, hogy Márai ebben a kivételes esetben nem az igazságérzelenek akart árnyaltan megfelelni...” (250. k. o.) Ám ha alig fél oldal gondolatfűzése ehhez a következtetéshez vezette a szerzőt, akkor hogy lehetett kezdetben tetőtől talpig egyetérteni vele?

A *captatio benevolentiae* példáival ismételtlen találkozunk a könyv lapjain. A jóakarát, a szelídség e retorikája a Nagy Egyetértés szükségességét kívánja hangsúlyozni – lassú kiformalódásának példázata. Keressük, ami összeköt. De csak retorikailag, nem tartalmilag! Tartalmilag a fenti két gondolat: vagy – vagy.

Csak a leghenyébb szóbeli vitában mondunk úgy *igent*, hogy a *de* után a *kizáró nem* következik. Harmadik eset egy van: ha *nem* ezeket az – érzelmileg Márai és Csoóri részéről egyformán mélyen átélt – laposságokat állítjuk egymással szembe.

Az őszinte emóció és az őszintétlen retorika vegyülke az erkölcsére kényes olvasót kététes helyzetbe hozza. Arra készíti, hogy a szavakban ne a „puszta jelentést” lássa, ne a gondolatot ellenőrizze, hanem – „mint a génekben” – öröklött, meghatározó tulajdonságokat. Sarkallja, hogy mögé lépjen a kimondottnak, azt kutassa, hogy a racionális héjból hol türemlik ki a mítosz. A széppróza számíthat a különféle olvasatokban arra, hogy a jelentés mögöttes területeit mozgósítja, s nemritkán művészi fogása is, hogy a retorikától elkülönülő vagy azzal éppen ellentétes értelmezésre készíti. Az értekező próza, a publicisztika azonban redukálja a sokértelműséget. Csoóri esszéisztikájának, publicisztikájának esztétikai problémája a széppróza és az értekező próza beszédmódjának, nézőpontjának szüntelen keverése. Ez persze nem azt jelenti, hogy bántó, ha az esszé művészileg meg van formálva, jó stílusú – ez bizonyos tradíciókban, mint amilyen a francia és a magyar, majdhogynem kötelező. De Csoórinál a költői vallomások próza, a fölhevített metaforákkal (egy lehetséges ízlés – az enyém – szerint) túlterhelt prózavers úgy keveredik el az állam- és nemzetbölcselkedéssel, valamint a polemikus politikai állásfoglalással, hogy a költészet maga is mintegy *captatio*á válik. Őszintétlen retorika öltözteti a hangsúlyozottan nem státusféri magánember költői töprengéseinek köntösébe az államélet jövőjét befolyásoló ideológiai kijelentéseket, s őszinte emóció, ami sejtetődik: a Költő spirituális intézmény voltának érzete. Ez kényszeríti, noha terhes, informális jelentőségű közszereplésre, de a formális intézményes ütszég, feladatkör elhárítására.

De hát megváltozott volna Csoóri esszéisztikája? Nem. A helyzet változott meg, amelyben szavai elhangoznak. A szabad gondolat üldöztetésének vagy legalábbis fenyegettségének körülményei között írt, számításba vette az elhallgatás, a sorok közötti értelem retorikáját. A FÉLIG BEVALLOTT ÉLET, az EGY NOMÁD ÉRTELMISÉGI s más emlékezetes írások beszélnek erről a – hogy úgy mondjam

– hermeneutikai szituációról, s egyben szép példái is. Értő olvasói is így vették: a nem teljes körű konkluzivitás a perzekúció árnyékában maga is figyelemfelhívó eszközzé vált. Persze hogy ráismerhettünk ezekben az esszékben is a német romanika óta görgetett eszmetörmelékekre, s ritka volt az olyan maradandó jelentőségű írás, mint a súlyos és makulátlan TANULMÁNY EGY RÉMTÖRTÉNETRŐL. De hát kit érdekeltek az ízlésítélet esendőségei, az eltűzött hangsúlyok, a „polgári költőkkel” szembeni elfogultságok, a mai Csoórinál olyannyira hiányolható túlérzékenység az úri Magyarország zárványgesztusai iránt, a mitizáló esztétika, mikor vallomásos lírába golyosozva, a sorok között, előbb metaforikusan, később már ki-kimondva – az első nyilvánosságban kivételes módon, s épp ezért szimbolikus jelentőséggel – a politikai berendezkedés elleni tiltakozás, az erdélyi magyar kisebbség elnyomásával kapcsolatos magyarországi felelősség ügye került szóba. Hogy egy jelentősebb író és fegyelmezettebb gondolkodót említsek, Szolzsenyicin GULAG-ját olvasva a szlvszortó szolidaritást kerülgette az a sejtélem, hogy a társadalombírálat, a mártírológia feltárásának fanatikus írói és emberi bátorsága mögött néha fölismerhető egy fanatikus társadalomkép, egy *másfajta* kollektívizmus, hit- és ízlésterror, amelyben másképp és másért *nem* volna jó élni, ha uralomra vergődhetne. De a negatív kritika pozitív tervezetbe való átfordításának gondolat-kísérletét Csoórinak, a béke barátjának szelíd, intellektuálisan mindig kissé körvonala-zatlan, elhallgató és homályban hagyó, érzelmileg viszont hiteles és megvesztegethetetlen írásai nem provokálták.

Ám a helyzet megváltozott. A szabad gondolatot nem fenyegeti perzekúció. Csoóri, mint mindenki, nyíltan beszélhet. Folytatódó régi esszéstílusa új kontextusba kerül. S új tárgyat is nyer, a direkt politikai polémiáét. Ennek keveredése vallomásos szubjektívizmusával sérti a jó ízlést. A homály ugyanis most azt takarja el, hogy ki is beszél a politikáról. Különböző, egymást kizáró lehetőségek merülnek fel, zavarva a tisztánlátást. Öszintédén *retorikáról* beszéltem az imént, s ezzel nem vontam kétségbe az író *személyes* őszinteségét. Bizonyára úgy van, ahogy mondja önvizsgálataiban: vallomásának létállapota a csömör, a szüntelen menekülés. Egy

„belső hang azl súgja rég, hogy az én helyem újra az irodalomban van, nem a politika szortóájában” (188. o.), költészete kiszáradásától tart. A politikai dialógusnak a módját tekintve, mellyel e soliloquiumok elkeverednek, ez – tisztességgel ne essék szólnán – nyavalygás. Retorikai funkciója azonban kettős. Egyrészt a megújuló önvizsgálat bizonytalanságának rezignációjával megszólítja azt az értelmiségit, aki számára a „politika” mindenestül hitelet veszteséte, aki számára a politikai akaratképzés pártokban megnyilvánuló modern formája megőrítte vagy visszanyerte a *pártoskodás* szó premodern, rendies értelmét, s aki számára csak a magánszemély lehet hiteles. Másrészt a Költő (nem magánszemély) *„jónási kötelessége”*, a közéleti aktivitás – mégis, mégis – fenntartásának pátusza megszólítja azt az értelmiségit, aki aktuálisnak véli amaz igazságot, hogy *„Magyarország legkiérleltebb politikai gondolatui nem a politikai élet gondosan megmunkált talajáról hajlottak ki, hanem az irodaloméből”*. (241. o.) Tetszésünk szerint választhatunk, melyik beszélő nyilatkozik a politikai kérdésekben.

Ha eltekintünk attól, hogy mindkét beszédmód bírálható, méghozzá nemcsak általában a modernség, hanem egy modern patriotizmus nevében, akkor is azt kell mondanom hogy bensőséges emelkedettsége, esztétizmusa rendkívüli mértékben nem illik azokhoz a *hatalmi* politikai kérdésekhez, amelyeket éppen ez a *„mondattaira és mámoros igazságaira kényes”* írói modor változtat ebben a kontextusban kicsinyessé. Én ugyan – noha irodalomkritikus vagyok – távolról sem osztom azt a nézetet, hogy a politikus hivatása az értelmiségi ranglétra valami alacsonyabb fokára tartozik szorulni, mint az íróé, s *„a politikai gondolkodás a valóságnak csak töredékes és csökött dimenzióját képes magába fogadni”* (188. o.), de az bizonyos, hogy a gyakorlati-politikai beszédmódhoz más retorika tartozik, mint akár a bölcslethez, akár a tudományhoz, akár a szépirodalomhoz. Az író természetesen perszónálunióra léphet a politikussal, mint ahogy ez bárminő más értelmiségi professzió esetében is elképzelhető, de ha eközben fenntartás nélkül követi költői retorikáját, dilettáns érzelmi politikusnak vagy propagandistának bizonyul.

Egyetlen példát kívánok mutatni arra, hogy éppen a vallomásos, az őszinteséget

mindenekfelett hangsúlyozó „antipolitikus” politikai beszédmód kényszeríti az író-t a politikában mindig szükséges taktikával szemben könnyen leleplezhető, s ami még rosszabb, valószínűleg öntudatlan taktikázgatásra. Egy állítást, melyet fölvet ugyan, de csak mint abszurd lehetőséget, s azon nyomban el is utasít, egy másik kontextusban, másik közönséget megszólítva, meglehetősen aktuális sérelmek hatására, maga nyomatékosít. Csoóri Mécs Imre nyílt levelére adott válaszában panaszt emel a szabad demokraták méltatlan minősítései ellen. Ha ők antiszemitizmussal vádolják a Fórumot, az „olyan bántó és elnagyolt rágalom, mintha valaki a Szabad Demokraták Szövetségéről azt trombitálná folyton, hogy a fővárosi zsidó származású értelmiségiek pártja”. (192. o.) Majd: „fordított asszimilációs törekvések mutatkoznak az országban: a szabadelvű magyar zsidóság kivánja stílusban és gondolatilag »asszimilálni« a magyarságot. Ehhez olyan parlamenti dobbantót ácsolhatott magának, amelyet eddig még nem ácsolhatott soha”. (255. o.) A trombitát itt a még iménti emelkedett tiltakozó fújja, meghozza e hars hanggal össze nem illő meditatív lamentók közepette.

Az utóbbi elhíresült passzus a kötet címadó esszéjéből való. A szerző később – indokait magyarázva – a nemzet, a nemzeti tudat, a magyarság önvédelméről beszél, mert ezek fogymozását tapasztalja. Kár volt ezt az általános tapasztalatot zsidókérdéssé változtatni, ugyanis a „zsidóság” nem oka, hanem rosszhiszemű megszemélyesítése e dilemmának. Ez már azon a fölötté laza kapcsolódáson is rajtafogható, mely a két problémát a mondott helyen összefűzi. Ugyanis ha valaki fölényesen beszél nemzetéről, hazafiságról, könnyekről, Himnuszról, s hozzáteszi, hogy „az ember már magánérzelmei is rühelli, hát még az ilyen közmarhaságot”, akkor lehet, hogy szemérmességét ironiával palástolja, lehet, hogy osztozik az ország tetemes részének a nemzeti ideológia s általában a tradíció iránti érzékületességében, s mindkét esetben még az is lehet, hogy zsidó származású. A legaszsimiláltabb zsidalom Európában osztozik más magyarokkal a hazaszereteten vagy közömbösségen, s sajátos zsidó érdekei, melyek megkülönböztetik más – bizonyos tekintetben fennálló – származási érdekközösségektől (falusiak, városiak, valamely régió szülöttei, kisebbségi eredetűek, reformátu-

sok, katolikusok, arisztokrata származásúak, első generációs értelmiségiek), csak akkor támadnak, ha ilyesfajta megszemélyesítések tárgyává válnak. Nem akarván követni Csoóri százéves történelmi folyamatok és aktuálpolitikai események összeczagyválásában, csak a rend kedvéért közlöm kommentár nélkül, hogy esszénaplója egy későbbi s már a visszhangokra válaszoló részében azt a sérelmet nevezi meg a zsidó–magyar viszonyról szóló megjegyzései kiváltó okának, hogy világglapok – tudomása szerint hazai forrásból – antiszemita rossz hírt kellették a hatalmon lévő politikai elitnek.

„...a zsidóság sorsmeghatározta tulajdonságai csak addig jelentenek veszedelmet, amíg magyar öntudat, amelyhez alkalmazkodni lehet és kell, nincs.” Csoóri e kérdésben ott tart, ahol hatvan évvel ezelőtt Németh László, akinek KÜLÖNÍTMÉNYES-cikkét (ebből idéztem a fenti mondatot) nemcsak gondolatilag követi, hanem a támadásokra adott válaszában önkéntelenül gesztusaiban és sulárisan is parodizálja. De Németh lehengető hatása máskülönbben is oly mérvű Csoóri egész magyarság-, történelem- és kultúraszemléletében, s újabban (mivel nyíltabban, nem félig kimondva beszélhet Németh nagy témáiról) ez oly feltűnővé vált, hogy kései és inadekvát epigonizmusról kell beszélnünk. Németh élessége, szabatosága s látköre nélkül. A híg és mély kulturális megkülönböztetésének alkalmazását nem volt nehéz észlelni már teszem a TENGER ÉS DIÓLEVÉL e soraiban: „Magyarán szólva: a Kolcseyk zsenialitása gyakorta olyan kultúra talaján hajtott ki, amelyből a hazai zseket megadó sók hiányoztak.” Most József Atulág húzza tovább Németh vonalát. Józsefben – ellentétben az európaiságot s modern magyarságot összehangoló Babitscsal és Kosztolányival – „meghasadt valami”. (274. o.) Verseivel szemben tanulmányai elvontak. „Nehéz szívvel tromle, hogy inkább német észjárást követnek, mint magyart. Hegelhez, Feuerbachhoz, Marxhoz és Freudhoz igazodnak” S ennek oka nem nyelvi osztoné, hanem baloldali vonzalmai. A „marxizmusok nyelve, a szociológiák nyelve és a lélektanoké még József Attila »előmunkálatai« nyomán sem tudtak összeforrni a miénkkel. Közvetített bár európai gondolatot vagy vele ellentéteket: ázsiai – nyelvünk természetétől idegen szerepentíneken kanyargott fölfelé”. E rendkívüli horderejű, a József Attila-revizíót kezdeményező mondatok

után megint a jellegzetes relativizáló-szubjektívizáló, a jóakarát felkeltését szolgáló bukolikus zárlat: „Hogy az egresbokrok közeléből hogy jutottam ide, magam se tudom. A nyelvről való töprengés akkor sem haszontalan egy trónnak, ha csupán maga okul belőle.” (275. o.)

Nehéz szívvel írom le, hogy Csoóri gondolatai inkább német észjárást követnek, mint magyart. E helyütt explicit módon Heideggerhez igazodnak, talán egyedüli tartalmi újdonságként kimondatlanul megpendítve annak a lehetőségét, hogy egy újra művelt magyar kulturális populizmusnak, fundamentalizmusnak ő lehetne a távoli vezércsillaga. De az okfejtés, mint mindenütt másutt, a herderi fölfedezéshez (a népdal s népművészet által konstituált népindividualitás), valamint a német romantika eszmekincséhez (a népszellem öntudatlan kollektív ereje, a nyelv organikus természetjellege stb. – Arnim Görres, Savigny, Jakob Grimm, Tieck) igazodik, s hozzájuk – pontosabban az ő lesüllyedt és sebesen szétterjedő kultúrjavaikhoz – képest nem tartalmaz semminő eredeti gondolatot.

Ezért kockáztattam meg, hogy a kezdetben idézett Máraival vitakozó eszme-futtatás lapos. A nyelv korántsem ősiségében összpontosítja s onnan a génekhez hasonlatosan örökíti a nyelvközösség karakterjegyeit; a régiség csak egy a kultúra értékes rétegei közül, s a kultúra csak egy a nemzet jellemzői közül. Amíg ennek az eszme-futtatásnak a gyakorlati célja és határa a régi és népi művészetek modern éleformákba és művészi formákba való integrálása, egy szubkultúra terve és egy esztétikai nézet volt, addig lehettek kételyeim a föltárhatóhoz és elérhetőhöz képest túlzó ideológiai körítéssel szemben (melyben persze Csoóri nyájas modora és puha fogalmisága, valamint cenzurális megfontolásai ellenére is könnyű volt észlelni a kultúrnacionalizmust), de a mondandó lényege metaforikus kritikai természetében rejlett. Kritikája nemcsak a polisz, hanem a démosz ellen is irányult, melyben joggal fedezte fel a történelmi amnéziának és az öntudat, a méltóság-tudat hiányának jeleit. A lelki megújulás zálogát az etnosz kulturális jelképeinek élesztésében látta, minthogy a külső megújulás föltétele, a nemzeti örendelkezés sokáig bevallhatatlan, mert reménytelen álmoknak tűnt számára (is).

De ha aggálytalanul átviszi nemzetfelfogását a mégiscsak visszanyert örendelkezés utáni helyzetre, akkor folytonossága súlyos következtelenség, hűsége baljós, s ára az önmarcangolás, tanácstalan vívódás a „politika” és a „szellemi feladat” között, melynek retorikai őszintétlenségéről, szubjektív őszinteségéről beszéltem már. Hadd mutassak rá most a tartalmára. Csoóri nemzetfogalma jellegzetesen megelőzi a politikát: a nyelvre (művészetre) és a sorsközösségre alapít, s ezt akarja alkalmazni a politikai nemzet polgári viszonyaira. Mármost e nem politikai nemzetfogalom is súlyosan szabdalt, hiszen a magyar sorsközösség tradicionálisan a sorsközösség hiánya („a magyarság ömvesztésének századok óta tartó makacs folyamata” – 97. o.), s Csoóri arra is hajlik, hogy romanikus historizálással a visszavonást ne is Mohácsig, hanem az államalapításig kövesse nyomon. Am ez a hiány, széthasítottság mégsem lehet alapja, legföljebb csak hangulata a nemzetkarakterológiának. Ezért kell a történelemtől mintegy kompenzatorikus módon megkülönböztetve stílust, szívdobogást, gesztusvilágot, szilajságot a nyelvből és a művészi tradícióból eredeztetni, s – persze – meghatározni egy valódi és egy kevésbé valódi magyar nyelvet, egy valódi és kevésbé valódi magyar művészetet. E kettősségből, a meg nem lévő s mégis lenni kellő magyarságtudat kettősségéből következik az indulatok egyszerű offenzív és defenzív, túlérzékeny és frusztrált természete, a gondolatok kiérleletlensége, ellentmondásossága. S az ellentmondást növeli, hogy Csoóri nem követi e *semaitika* egyik szokásos – és bárbar – változatát, az Európától elfordulót, hanem „a magyar felbreszlését a magyarban”, a „visszamaagyarosítást” tervét a (művészi) modernitással és a nyugatias normákkal is összhangba kívánná hozni.

Ez vezet aztán újabb lehetetlen következményekre, amikor a poliúka előtti eszméket, melyeknek helye egy kultúrkritikus magán-tevékenységében vagy a kulturális polgári kezdeményezések világában volna, az államélet irányító eszméinek ajánlja, és a modern politika terminusaira próbálja lefordítani. Egyrészt az antipolitika tudatos anakronizmusát vegyíti fejtegetéseibe: a lelki egységesítésnek meg kellett volna előznie a pártosodást, a kiérlelt politika az irodalomtól várható, a modernizáló sietség (azaz a demokrácia

intézményeinek gyors kiépítése és megszilárdítása, a polgári fejlődés sürgettetése) „még” nem felel meg történelmi állapotunknak, a realizmus lassúbb tempót diktál, hogy Európa piacán magyarként jelenhessünk meg stb. Másrészt mégiscsak pártot foglal, s egy pártot azonosít törekvéseivel, s e törekvésekre ösztökél. Ebben a pártban kell összpontosulnia a nemzetnek, s akkor – szükségképp – más pártban másnak. Ellenséggépp születik. Még az önbírálat is a nemzetkarakterológia jegyeit sajátítja ki és ellenjegyeit osztja ki: itt „*dacos maszlák*” s „*lagadásra játszó ügyetlenek*”, ott „*sürgék*” és „*ügyeskedők*”.

E bírálatot – sajnos – *nem* a vita pozíciójából gyakorlom (nincs mivel vitatkozni), s végképp nem valamifajta magyar gondolat–szabad gondolat, nemzeti fejlődés–polgári fejlődés dichotómia egyik oldalán állva, hanem – felvilágosításképpen. Azt persze látom, hogy ezek a vita- és konfliktusfajták életre galvanizálódnak, de nem a történelmi aktualitás, hanem a gondolati űr és tanácstalanság tünetei. Nem arról van szó, hogy a politikai előtti nemzeteszmé és a politikai nemzet eszméje egyenrangú szereplője a szellemi küzdőtérnek, amelyben az utóbbi esetleg „még” nem teljesen aktuális, mert az előbbinek meg kell szerveznie magát, hanem arról, hogy a politikai nemzet integrálja a tradíciót, de a tradíció nem integrálhatja a politikai nemzetet. A politikai nemzetnek kölcsönösen el kell ismernie a nagy kulturális közösségnek, a szubkulturáknak, az állampolgároknak és a személyeknek a jogait. E formulában helyére lel a nemzeti érzés, helyükre találunk a hazaszeretet akív állampolgári módjai, a hagyomány ápolása és modernizálása, s természetesen mindenfajta másság eltűrése. Egyetlen alternatívája a (legjobb esetben mérsékelt) zsarnokság. Körbetekintve Kelet- és Dél-Európa etnokratikus törekvésein, ez a lehetőség aktualizálhatja történelmileg az „Abstammungsnation” egy következetes eszméjét.

Ettől Csoóri persze távol áll. Hiszen mind ez idáig a következetesség következetlenségéről beszéltem vele kapcsolatban. Képtelen Magyarország új helyzetére mély választ adni, s ezért – kételyektől terhelten – képtelen a sajátjáéra is. Több mint két tucat könyve után ezért nem új kezdet a NAPPALI HOLD,

hanem csak folytatás – veszedelmes folytonosság. A diktatúrában becsülettel megalapozott, de nagyon is emberi módon az új világhoz fűződő illúziókkal, megcsalatott reményekkel, tévedésekkel szegélyezett történetben kimunkált pozíciójának aggálytalan fenntartása paradox következményhez vezet. Maga is kezdeményezőjévé válik a nem antikváriusi értelemben vett, hanem eleven nemzeti tudat számára mindennél balvégzetűbb új amnéziának. Ő is hajlamos fekete lyuknak tekinteni a nemzet legújabb kori történetét, s mindezt egy írásban, melynek címe: A NEMZET MI VAGYUNK. E legújabb kori történetben – egy jakobinus rémuralom keretei között – a magyar nép legnagyobb felfelé való mobilizálódási hulláma, békeidőben legnagyobb népvesztése, milliányi élet- és alkalmazkodási stratégiája, egész modernizálódása vár értelmezésre. Politika, történelem, esztétika és a ma élő emberek életkérdéseinek páratlan összekeverése, ha ez hallatik: „*Negyvenöt után, a koalíció 3 évétől és az ötvenhatos forradalom néhány napjától eltekintve a nemzet még 48 óráig sem cselekedhetett a saját izlésrendje szerint.*” (112. o.) Igen: amott a múltból gomolyogva az izlésrend, emitt két magyar generáció megdermedt életideje. Mintha csak kurta megszállás és szabadrablás lett volna ez az ötödfél évtized. Mintha nem úgy állna a dolog, hogy *mi*, az emberek (s nem az ideológiák), akikből összetevődik nép, nemzet, lakosság, polgárok közössége, valójában csak az előttünk és utánunk járó néhány nemzedék sorsát vagyunk képesek belátni vagy megsejteni: mindenkor *ez* a nemzet sorsa. Mintha amaz izlésrend, a nagy és csodálatos magyar népművészeté, az ősiségé, mihelyt eredetmitoszt és új történelmi feladatot rendelünk hozzá, ne változna át „*Voll erdők és ó nádások / Lánccolt lelkei*”-vé: „*Hol föltekban imitt-amott / Ős sűrűből bozót rekedt meg, / Most hirtelen téli mesék / Rémei kivelevenednek. / Itt van a sűrű, a bozót, / Itt van a régi, tompa nóta, / Mely a süket ködben lapult / Vitéz, bús nagyapáink óta. / Kisértetes nálunk az Ősz / S fogyatkozott számú az ember: / S a domb-kerítéses síkon / Kód-gubában jár a November. / Erdővel, náddal póre sík / Benőttesi hirtelen, újra / Novemberes, ködös magát / Mull századok kódéba bujva.*”

De hát mi az a pozíció, amelyet Csoóri átörökít? Vonzóbb személyiség, nagyobb önis-

merettel rendelkező ember, s kételyekkel telítettebb lélek, hogysem a választ tőle várhatnánk. S mégsem szabadulhat attól az elhivatástól, mely közhelyszerűen kíséri, s melyet – például – Vasy Géza így fogalmaz meg A NEMZET REBELLISE című pályaképeiben: „*Illyés Gyula halála (1983) után idehaza éppen Csoóri Sándor az, aki a legteljesebben folytathatja, veheti át Illyés szerep- és feladatkörét: a nemzeti költőit, ahinek dolga sohasem csak a költészetben akad.*”

Oroszlánszívű Richárdnak is volt már *versificator* regise, s amikor a királyi szuverenitást a nemzeti szuverenitás, a népfelség veszi át, megjelenik a nemzeti költő intézménye. Másfelől a *poeta laureatus* görög-római származású humanista intézményéből eredeztethetően a népfelség költőjében magában is lehet valami a szuverénből; a korszorúzás és a koronázás aktusa nem áll távol egymástól. Beszélünk költőfejedelmekről. A magyar irodalom életrajzában, pontosabban szociológiájában és kultusztörténetében azonban a költők – saját életüdjükben – legtöbbször nem töltöttek be ilyen szerepet. A befogadói és történetírói képzelet inkább kettősökbe és hármásokba rendezte a korszorúsokat. Talán csak Vörösmarty centrális nemzeti költői és jelentős politikai szerepe a 30-as évek végén és a 40-es években lehetett egyeduralkodói természetű, tekinthették őt a nemzet költőjének. Ady lángeszű politikai élelátása és fejedelmi gesztusai közismerten megosztották életében a közönséget. A késő legújabb korban viszont Illyés kétségtelenül egyszerre költői és politikai intézmény lett, amivel ő maga a legteljesebben tisztában volt. A MINDEN LEHET-ben jelent meg (1974), de talán közvetlenül 1956 utánra datálható a SZÁMADÓ: „*Őszül hajam, mélyülnek a redők. / Több egyre körültem a fiatal. / Vakaskodván érezek szomszú erőt, / legyek a legmesszebbblátó magyar.*” A körülötte lévő fiatalok alkalmatlanok voltak az utódlásra. A Juhász–Nagy–Simon-féle triumvirátusból ugyan előbb a dolgok rendje szerint Lepidus kiszakadt, de a duumvirek egyik tagja politikailag kritikátlaná vált, Nagy László intranszignens apolitikusságáról pedig Csoóri e kötetében is olvashatunk emlékeztést. A „közéleti” Garai–Váci páros pedig eleve is csak paródia lehetett. Csoóri sem látszott megfelelő örökösnek. Egyébként nem érdektelen költői tehetsége sem Illyéséhez, sem Juhászéhoz vagy Nagyéhoz nem mérhető, s mint ő maga írja, versei-

ben akár Orbán Ottóhoz képest is „*politikától elszakadt, sőt politikától irtózó szerző.*” (329. o.) Ha szabad itt egy sejtést megfogalmazni, Csoórit intranszignens, Illyésnél radikálisabb – azaz a 70-es évek végétől fokozódó mértékben már *tillakozó* típusú s kevésbé a hatalomtól kérő, követelő, tehát tárgyalásos típusú – politikai magatartása *kényszerítette* Illyés örökébe. E magatartást, különösen, hogy nem követte súlyos megtorlás, nála óvatosabb elvbarátai elismerték, örömmel fogadta az erre alkalmat nyújtó ellenzék, méltányolta a rendszert csendesesen megvető értelmiség, s politikai öröként a hatalom is számításba vette. Autoritása persze meg sem közelítette Illyését. Egyébként már Illyés sajátos, megkéscett intézményjellegének is (nem költői nagyságának, amelyen alapult) a monolit kommunista rendszerek voltak a feltételei.

Csoóri Sándor az utolsó nemzeti költő – volt. Közéleti aspirációját és helyi értékét tekintve. A költészetnek továbbra is tárgya lesz a nemzeti érzés, a pátriához, a nációhoz, a régióhoz s azok hagyományaihoz fűződő szeretet, Hierderrel szólva a leszármazással, a történelemmel, a nyelvvel és a természeti környezettel való kapcsolat. A nemzeti költő politikai intézményjellege szűnik meg a pluralista társadalomban. Csoóri megtehetette volna, hogy *valóban* kivonja magát a napi politikai küzdelmekből, s mint tekintélyes magánember erkölcsi súlyát ritka alkalmakra tartogatja. Én lennék az utolsó, aki bíráltnám azért, mert *nem* így cselekedett: az értelmiségi elit nagy részének ab ovo viszolygását a pártoktól elítélem. De vagy – vagy. Egyszerre tevékenyen beavatkozni a politikai akaratképzésbe s ugyanakkor az összakaratot kívánni képviselni nem lehet.

Petőfi – mint mindenki tudja – ezt írta VÖRÖSMARTYHOZ című versében, „*Midőn a nemzetgyűlésben augusztus 21-én a hadrügyben a többséggel szavazott:* „*Nem én téptem le homlokodról, / Magad tépted le a babért.*” De nem Petőfi hetyke szavaival akarom e bírálatot befejezni, hanem Ady rezignált soraival – üszteletteljes megemlékezésül Csoóri Sándor pályájára: „*Volt egyszer, sokszor, volt talán ezerszer / Hét mértföldes csizmájú hős, derék / Királyfi, ki szabad mellet elindult / És, himm-hámm, elnyelték a mesék*”